

İÇİMDEKİ AHLÂK YASASI: KANT'IN AHLÂK KURAMI ÜZERİNE ELEŞTİREL BİR İNCELEME

Özge ÖZAYDIN*

ÖZET

Bu makalede, Kant'ın ahlâk kuramı, özellikle **koşulsuz buyruk** kavramı eleştirel bir biçimde incelenmektedir. Amaç, modern etiğin temeli olarak görülen bu kuramı açıklamak ve günümüzde modern etiğe yöneltilen itirazların ve eleştirilerin daha doğru bir biçimde anlaşılmasını sağlamaktır. **Bir yanda özgürlük ve özerklik üzerine kurulu olduğu söylenen, öte yanda ödevler ve kurallardan oluşan baskıcı ve dışlayıcı bir sistem sunduğu yönünde eleştirilen Kant'ın ahlâk kuramı, bugün etik alanında sürdürülen tartışmaları anlamak açısından önem taşımaktadır.**

Anahtar Sözcükler: Kant, Ahlâk Metafiziğinin Temellendirilmesi, ahlâk kuramı, modern etik, koşulsuz buyruk.

THE MORAL LAW WITHIN ME: A CRITICAL ANALYSIS OF KANT'S MORAL THEORY

ABSTRACT

This study focuses on Kant's moral theory, with a special emphasis on the concept of **categorical imperative**. The aim is to explain Kant's moral theory which is accepted as basis of the modern ethics and to provide a better understanding of the objections and criticism directed against the modern ethics. Kant's moral theory, which is thought to be grounded on the notions of **freedom and autonomy** on the one hand and is being criticized for supporting an **oppressive and discriminatory system which brings rules and duties** on

* Doğu Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Birimi, Dr.

the other, has crucial importance to fathom the current debate in the field of ethics.

Keywords: Kant, Groundwork for the Metaphysics of Morals, moral theory, modern ethics, the categorical imperative.

“İki şey, üzerlerine sık sık eğilip ısrarla düşünülürse, insanın ruhsal yapısını hep yeni, hep artan bir hayranlık ve korkunç bir saygıyla dolduruyor: üzerimdeki yıldızlı gök ve içimdeki ahlâk yasası.”

Immanuel Kant (1724-1804)

Ahlâk ilkelerinin, çağının düşünce kültürü içinde henüz gereken açıklıkla bilinmediğini düşünen Immanuel Kant, bir amaca araç olmayan, kendinde amaç olan bir ahlâk yasasının, bir koşulsuz buyruğun belirlenmesi gerektiğini düşünür. Kant, “mutlu olmak istiyorsan”, “iyi olmak istiyorsan”, “doğru olmak istiyorsan”, “zevk almak istiyorsan”, “en çok faydayı sağlamak istiyorsan” gibi koşullarla başlayan buyrukların, bir **yükümlülük** bildirmediğini, yalnızca amaca ulaşmak istenildiğinde başvurulması gereken kılavuzlar olduklarını düşünür.¹ Bir kişiye “Mutlu olmak istiyorsan, çevrendekilere yardım etmelisin”, “İyi olmak istiyorsan, yalan söylememelisin” vb. buyrukların tamamını öğretmiş olsanız dahi, bunlar birer yükümlülük değil, yalnızca kişinin davranışlarını yönlendiren kurallar olurlar. Öyleyse **koşullu buyruklara** dayanarak gerçekleştirilen eylemler zorunlu olmaktan çıkar, olumsal hale gelirler. Yani davranışlarınızı yönlendiren kurallara isterseniz uyarınız, istemezseniz uymazsınız. İyi olmak istiyorsanız yalan söylemezsiniz, ama iyi olmak gibi bir amacınız yoksa “yalan söylememek” sizin için bir zorunluluk ya da yükümlülük değildir artık. İşte Kant bu durumun yarattığı ahlâki bunalımı ortadan kaldıracak, yükümlülük bildiren, kendinde amaç olan ve daha fazla geriye gitmeden kavranan bir ahlâk yasası, bir **koşulsuz buyruk** aramaktadır.²

¹ Wood, Allen W., “The Supreme Principle of Morality”, *The Cambridge Companion to Kant and Modern Philosophy* içinde, ed. P. Guyer, Cambridge University Press, New York, 2006, s. 349

² Kant, Immanuel, *Groundwork for the Metaphysics of Morals*, ed. A. W. Wood, Yale University Press, New Haven, 2002, s. 31

Böyle bir koşulsuz buyruk, başka bir şeyden türetilemez ve temelini kendi dışında bulamaz. Nasıl ki mantıkta “Bütün parçalarından büyüktür” ilkesi ispatlanmaya ihtiyaç duymayan apaçık bir doğruysa, etiğin temelinde de böyle bir doğru, başka bir deyişle kendinden-ispatlı bir doğru bulunacaktır. Ama nasıl?

Kant’ın bilgi kuramını hatırlayacak olursak, orada da benzer bir kaygıyı bu kez **bilginin** elde edilmesi konusunda taşıdığını görürüz. Kant, nesnelere hakkında genel geçer bilgiyi bir sistematik doktrin içinde verme iddiasındaki epistemolojiyle değil, epistemolojiyi bir eleştiri olarak yeniden kurmakla ilgilenir. **Saf aklın** eleştirisini yapan Kant, aklın bilme yetisinin sınanması ve eleştirilmesi ve aklın bunu bizzat kendisinin yapması gerektiğini söyler. Safi aklın eleştirisi yoluyla akıl hakkında tarafsız bir hüküm verecek, onun haklı iddialarını güvence altına alacak, ama buna karşın bütün temelsiz iddialarını da kendi ebedi ve değişmez yasalarına göre mahkûm edecek “bir mahkeme kurma”³ girişiminde bulunur. Kant tarafından kullanılan mahkeme metaforu aklın kendisini eleştirmesi girişiminin zorluklarına işaret etmektedir: Akıl aynı anda ama farklı işlevleriyle hem yasa koyucu, hem davalı, hem de yargıç olmak zorundadır. Manfred Baum’a göre, böyle bir akıl anlayışında, kendisi hakkında yok sayılmayacak ama yanıt da verilemeyecek sorular tarafından sıkıntıya sokulmakta olan akıl, bizatihi kendisi tarafından yöneltilen soruların ve bu soruların yanıtlanamazlığının nedenlerini yine kendi içinde arayan bir şey olarak anlaşılmaktadır.⁴ Baum, bu durumu, **nedensellik ilkesini** ele alarak açık hale getirmeye çalışır. Deneyimden elde ettiğimiz bilgilerin nedenlerini sorduğumuzda, nedensellik ilkesinin genel geçerliliğini önceden varsayarız, yani her nedenin kendinden önce gelen bir nedeni olması gerektiği ilkesini varsayarız. Bir nedenin nedeni olan tüm bu koşullu nedenler zincirinin, en nihayetinde, bir önkoşulsuz koşula, yani bir **ilk nedene** bağlanması gerektiğini düşünürüz. Çünkü bir ilk neden yoksa “orta nedenler” dizisiyle ortaya çıktığı düşünülen ve temel alınan sonuçların gerçekliği açıklanamaz. Öte yandan, eğer bir ilk neden varsa, onunla deneyimler dünyasında karşılaşılıp karşılaşamayacağımızı bilemeyiz, çünkü deneyimler dünyası yalnızca koşullu olanı içermektedir. Ayrıca bir ilk nedenin olduğunu varsaydığımızda, her nedenin bir nedeni olması gerektiği şeklindeki nedensellik ilkesiyle çelişkiye

³ Kant, Immanuel, *Critique of Pure Reason, Önsöz A*, çev. J.M.D. Meiklejohn, G. Bell and Sons, London, 1910, s. xix

⁴ Baum, Manfred, “Kant ve Safi Aklın Eleştirisi”, çev. N. Ermiş, *Cogito*, sayı: 41-42, 2005, s. 44

düşmüş oluruz, çünkü nedeni olmayan bir neden aramaktayızdır.⁵ Kant, aklın “nedensellik ilkesi” konusunda böyle bir karanlığa ve çelişkiye düşmesinin nedenini, aklın yanıtlanamaz sorular sormasına, kendi ilkelerini nesnel hakkında geçerli bilgiler olarak kabul ederek kendisini yanlış anlamış olmasına bağlar. Akıl kendi öznel bilgi koşullarını nesnel olgularla karıştırmaktadır, oysa ki nedensellik bir **akıl ve anlama yetisi ilkesidir**.⁶ Bu durumda bilgi, nesnelere gelen uyaran ve bu uyaranı biçimlendiren aklın ilkelerine bağlıdır. Safi aklın ilkeleri, zaman ve mekân gibi duyumsamanın a priori formları ile bu formların anlaksal temsillerine yüklenen a priori kategorilerdir. Nedensellik de, bu a priori kategorilerden yalnızca biridir. Sonuç olarak bilgi yalnızca duyuşal deneyimden değil, ayrıca aklın ve anlama yetisinin ilkelerinden kaynaklanır. Ernst Cassirer’in de dediği gibi, zorunluluk nesnelere içindeki bir şey olarak nesnelere bilgi düzlemine taşınmaz, tam aksine bilginin içindeki bir şey olarak varolur ve bilgedeki zorunluluktan hareketle nesne fikri söz konusu olur.⁷

İşte Kant’ın ahlâk kuramı, bilgi kuramındaki bu temel düşünceyle paralellik taşır. Nasıl ki bilgi yalnızca duyuşal deneyimden değil, ayrıca aklın ve anlama yetisinin ilkelerinden kaynaklanıyorsa, ahlâki doğru da yalnızca iyilik, mutluluk gibi amaçlardan veya haz-acı gibi duygulardan değil, **istencin ve isteme yetisinin ilkelerinden** kaynaklanır.⁸ Başka bir deyişle **pratik aklın** ilkelerinden kaynaklanır.⁹ İstencin ya da pratik aklın ilkelerinin ne olduğunu sorgulayan Kant, bir amaca araç olan **koşullu buyrukların** istencin ilkeleri olabileceğini, fakat kendinde amaç olan ve başka bir şeyden türetilmeyen **koşulsuz buyruk**’un bundan daha fazla bir şey olduğunu, tüm ahlâk ilkelerine temel oluşturan bir **ahlâk yasası** olduğunu söyler.¹⁰

Peki, bu ahlâk yasası, bu koşulsuz buyruk nedir? Kant’ın bununla ilgili üç ayrı formülasyonu vardır. Kant bu üç formülasyonun “aynı yasanın farklı formülasyonları” olduğunu belirtir ve eğer ahlâk yasasına bir giriş yolu bulmak istiyorsak, aynı eylemi her üç formülasyon altında değerlendirmemizin ve

⁵ a.g.e., ss. 33-35

⁶ a.g.e., s. 46

⁷ Cassirer, Ernst, *Kant’ın Yaşamı ve Öğretisi*, çev. D. Özlem, 2. bsk., İnkılâp Kitabevi, İstanbul, 1996, s. 183

⁸ a.g.e., ss. 252-253

⁹ Kant, Immanuel, *Groundwork for the Metaphysics of Morals*, s. 29

¹⁰ a.g.e., s. 36

böylece eylemi elimizden geldiğince sezgiye yaklaştırmanın yararlı olacağını söyler.¹¹

Koşulsuz Buyruğun Üç Formülasyonu

1- “Öyle bir maksime göre eyle ki, o aynı zamanda bir evrensel yasa olabilsin.”¹²:

Koşulsuz buyruğun birinci formülasyonunda, öncelikle maksim sözcüğüyle neyin anlatılmaya çalışıldığını açıklamamız gerekir. Şöyle ki: Bir eylemde bulunurken, her zaman farkında olmasak bile, bir maksime göre hareket ederiz. Bu maksim, eylemi gerçekleştiren kişinin, eylemi ve eylemin gerçekleştiği koşulları nasıl gördüğünü açıklar. Örneğin, paraya ihtiyacım olduğunda bir arkadaşımın ödünç alabilirim. Bu eylemi gerçekleştirirken, farkında olsam da olmasam da, şöyle bir maksime göre hareket etmekteyimdir: “Paraya ihtiyacım olduğunda bir arkadaşımın ödünç para alabileceğim, gider alırım.” Eylemin arkasındaki bu maksim **geneldir**, yani benzer bir durumla karşılaştığımda koşullar uygunsa yine benzer bir eylemde bulunacağım demektir. Dolayısıyla, maksim eylemin genel kuralını formüle eder, yalnızca tikel bir uygulamasını değil. Ancak bu demek değildir ki maksim **tüm insanları** kapsayacak kadar geniştir. İşte bu noktada **genel kural ile genel kuralın genelleştirilmiş biçimini**, başka bir deyişle maksim ile maksimin **genelleştirilmiş biçimini** birbirinden ayırt etmek gerekir.¹³ “Paraya ihtiyacım olduğunda bir arkadaşımın ödünç para alabileceğim, gider alırım” ifadesi bir maksimken, “İnsanlar paraya ihtiyaçları olduğunda arkadaşlarından ödünç para alabileceklerse, gidip alırlar” ifadesi bir maksimin **genelleştirilmiş biçimidir**. Kant, koşulsuz buyruktaki maksim derken, aslında maksimin **genelleştirilmiş biçiminden** bahsetmektedir.

Kant koşulsuz buyruğun “başkalarının sana yapmasını istemediklerini sen de başkalarına yapma” şeklindeki **altın kuralla** kesinlikle karıştırılmaması gerektiğini açıkça ifade eder.¹⁴ Bunun nedenlerinden biri, altın kuralın tek kişiyi ilgilendiren eylemlerin ahlâki açıdan doğru olup olmadığını değerlendirmede yetersiz kalmasıdır. Örneğin, intihara kalkışan biri, başkalarına karşı bir

¹¹ *a.g.e.*, ss. 54-55

¹² *a.g.e.*, s. 37

¹³ *a.e.*

¹⁴ *a.g.e.*, s. 48

davranışta bulunmamakta, yalnızca kendisine davranmaktadır. Burada başkalarının kendisine yapmasını istemediğini başkalarına yapması gibi bir durum söz konusu değildir. Öyleyse altın kurala göre, intihara kalkışan kişinin ahlâki açıdan yanlış bir eylemde bulunduğunu söyleyemeyiz. Öte yandan bu olayı koşulsuz buyruğa göre değerlendirirsek, intihara kalkışan kişinin, bu eylemini evrenselleştirilebilir bir maksime göre gerçekleştirmesi gerekir. “Yaşamak zevkten çok acı veriyorsa insanlar intihar edebilirler” şeklindeki bir maksim evrenselleştirilebilir ise, kişinin eylemi ahlâki açıdan doğru bir eylemdir, yok eğer evrenselleştirilebilir değil ise kişinin eylemi ahlâki açıdan yanlış bir eylemdir. İkincisi, altın kural “mazoşizm”, “kendine-yeterlik” gibi bazı özel durumları değerlendirmede yetersiz kalır. Örneğin bir mazoşistin başkalarının ona acı vermesine veya işkence etmesine itirazı olmayacağı için, onun da başkalarına acı vermesine ya da işkence etmesine izin mi verilecektir? Ya da kendine-yeter olduğunu ve başkalarının yardımına ihtiyacı olmadığını düşünen birinin, başkalarına yardım etmemesine ya da başkalarına karşı nezaketsiz olmasına göz mü yumulacaktır?

Kant koşulsuz buyruğun ilk formülasyonunu bu şekilde açık hale getirir ve koşulsuz buyruğun uygulamasını gösteren dört örnek olay sunar. Bu dört örnek olayın ahlâki açıdan yanlış durumları bildirdiğini söyleyen Kant, eğer bu iddiasında haklıysa, bu dört örnek olayla aslında koşulsuz buyruğun doğru sonuçlar verdiğini göstermiş olur. Bu dört örnek olay ayrıca ahlâk ilkelerinin ya da ödevlerin dört temel türünü göstermektedir: kendimize karşı eksiksiz ödevler, başkalarına karşı eksiksiz ödevler, kendimize karşı eksik ödevler, başkalarına karşı eksik ödevler.¹⁵ Bir ödevin **eksiksiz ödev** olması, maksimin evrenselleştirilmesinde hiçbir mantıksal **çelişkiyle** karşılaşılmasını gerektirir. Örneğin “Hırsızlığa izin verilebilir” evrensel bir maksim ya da bir ödev olamaz, çünkü herkes hırsızlık yaptığında ortada çalınacak mal kalmaz ve hırsızlık eylemi hükmünü yitirir. **Eksik ödev** ise bir mantıksal çelişkinin olmadığı, yalnızca **evrensel olması arzu edildiği** için evrenselleştirilen ödevdir. Örneğin “İnsanlar zor durumda olan diğer insanlara yardım etmelidir” evrensel bir maksim ya da ödev olabilir, çünkü evrenselleştirildiğinde bir mantıksal çelişki yaratmaz ve insanlar bunun bir ödev olmasını isteyebilirler. Şimdi bu açıklamalar ışığında Kant’ın verdiği dört örneğe bakabiliriz.¹⁶

¹⁵ *a.g.e.*, s. 38

¹⁶ *a.g.e.*, ss. 38-40

1- Kant kişinin “kendisine karşı eksiksiz ödev”ine örnek olarak, intihar yaşağını gösterir. İntihara kalkışan birisinin şöyle bir maksimden hareket ettiği varsayılır: “Yaşamak bana zevkten çok acı veriyorsa, özsevgimden dolayı yaşamıma son verebilirim.” Koşulsuz buyruğa göre, eğer bu maksim evrenselleştirilebilirse, yani “Yaşamak bir insana zevkten çok acı veriyorsa, o insan özsevgisinden dolayı yaşamına son verebilir” şeklini alabilirse, kişinin intihar eylemi ahlâki açıdan doğru bir eylem olur. Ancak Kant bunun mümkün olmadığını söyler, çünkü böyle bir maksimin evrenselleştirilmesi şöyle bir mantıksal çelişkiye neden olur: Yaşamın devam etmesini sağlayan özsevginin yaşamın sona erdirilmesine neden olması bir çelişkidir ve bu yüzden bu maksim evrenselleştirilebilir bir maksim değildir. Ancak Kant’ın bazı gerekçelendirilmemiş kabullere dayanan bu argümanı ikna edici gözükmemektedir. “Özsevgi yaşamın devam etmesini sağlar” ya da “Özsevginin yaşamın devam etmesini sağlaması ve yaşamın sona erdirilmesine neden olması bir çelişkidir” gibi kabullerin nereden kaynaklandığı, neye dayandığı açık değildir.

2- Kişinin “başkalarına karşı eksiksiz ödev”ine örnek olarak, kişinin tutamayacağı sözler vermemesi ödevini gösterir. Maddi olarak zor durumda olan ve arkadaşından borç para isteyen birinin, borcunu geri ödeyemeyeceğini bildiği halde geri ödeyeceğine ilişkin söz verdiği şeklinde bir durum düşünür. Kişinin eyleminin maksimi evrenselleştirildiğinde şöyle bir ödevle karşılaşılır: “İnsanlar paraya ihtiyaçları olduğunda arkadaşlarından borç para alabilirler ve borçlarını geri ödeyemeyeceklerini bildikleri halde geri ödeyeceklerine ilişkin söz verebilirler.” Kant böyle bir ödev olamayacağını, çünkü maksimin evrenselleştirilmesinin bir mantıksal çelişkiye neden olduğunu söyler. Hiç kimse verdiği sözü tutmayıp borcunu geri ödemezse, “borcunu geri ödeme konusunda söz vermek” eylemi hükmünü kaybeder. Çünkü herkes insanların sözlerini tutmadığını ve borçlarını geri ödemediğini bilir ve kimse kimseye borç vermez, böylece söz verme eylemi de hükmünü kaybeder.

3- Kişinin “kendisine karşı eksik ödevi”ne örnek olarak, kişinin beceri ve yeteneklerine karşı doğal yetkinliklerini geliştirmesi ödevini gösterir. Beceri ve yeteneklerine karşı doğal yetkinliklerini geliştirmeyen ve bu halinden memnun olan birini düşünür. Kişinin eyleminin maksimi evrenselleştirildiğinde şöyle bir ödevle karşılaşılır: “İnsanlar hallerinden memnunsa, beceri ve yeteneklerine karşı doğal yetkinliklerini geliştirebilirler.” Kant böyle bir ödev olamayacağını söyler ve şu argümanı sunar: Doğa tarafından bize verilen beceri

ve yetenekler, tam da doğa tarafından verilmiş oldukları için, biz zorunlu olarak onları geliştirmeyi isteriz. Onları geliştirmeyi istememiz bir zorunluluksa, onların yok olup gitmelerini istememiz bir tutarsızlıktır. Sonuç olarak insan beceri ve yeteneklerine karşı olan doğal yatkınlıklarını geliştirmek ister. Ancak Kant'ın argümanı bir gerekçelendirilmemiş kabule dayanmaktadır. İnsanların beceri ve yeteneklerini geliştirme eğiliminin doğalarında olduğu ve zorunlu olduğunu iddiasının dayanağı nedir?

4- Kişinin “başkalarına karşı eksik ödevi”ne örnek olarak, yardımseverlik ya da karşılıklı yardımlaşma örneğini gösterir. Bu örnekte zor durumdaki insanlara yardım etmeyen birinin şöyle bir maksimden hareket ettiği varsayılır: “Ben iyi durumdaysam ve başkaları zor durumdaysa, onlara yardım etmeyebilirim.” Kant bunun evrenselleştirilebilir bir maksim olmadığını, çünkü bahsedilen kişinin bir gün zor durumda olduğunda iyi durumda olan diğerlerinden kendisine yardım etmelerini isteyeceğini ve bu isteğinin de şu andaki isteğiyle tutarlı olmadığını, sonuç olarak bu eylemin ahlâki açıdan doğru olmadığını söyler. Burada da “kişinin bir gün zor durumda olduğunda iyi durumda olan diğerlerinden kendisine yardım etmelerini isteyeceği” gibi bir kabul vardır ve bu kabulün neye dayandığı bilinmemektedir.

Tüm ahlâk ilkelerini daha yüksek ve daha genel bir ahlâk yasasından türetmemiz demek, ahlâk ilkelerinden oluşan yapıyı sistemleştirdiğimizde, onları türettiğimiz ahlâk yasasının salt bir öznelerarası anlaksal sınıflandırma veya uzlaşım olduğunu ileri süremeyiz demektir. Aksine bu yasanın kendiliğinde doğru olduğunu ve ondan türetilen ilkelerin doğruluğunun da kaynağı olduğunu kabul etmemiz gerekir. Demek ki bir ödevler sisteminde, tüm ödevlerimizin tek bir genel yasadan veya genel yasalar kümesinden türetililebilir olması gerekmektedir. Kant'ın burada yapmaya çalıştığı şey de budur.

2- **“Öyle eyle ki, insanlık, ister senin ister başka birinin kişiliğinde, aynı zamanda bir amaç olsun, asla yalnızca bir araç olmasın.”¹⁷**

Koşulsuz buyruğun ikinci formülasyonunda öncelikle insanlık sözcüğünün ne anlamda kullanıldığını açıklamamız gerekir. Kant burada hem bir düzenleyici idealden, hem de fiilen varolan akıl sahibi tüm insanlardan bahsediyor gözükmektedir. Paul Guyer'e göre, Kant, seçimlerimizi veya eylemlerimizi gerçekleştirirken, bunlardan etkilenecek diğer insanları

¹⁷ a.g.e., s. 46

düşünmemiz gerektiğini söylediği gibi, öte yandan bunlardan etkilenecek olanların kimler olduğunu ya da bunların tüm insanlar üzerinde ne tür sonuçları olacağını fiilen bilemeyeceğimizden, aslında düzenleyici bir idealden de bahsetmektedir.¹⁸

Eğilimlerimizin yöneldiği tüm nesnelere koşullu bir değeri vardır, çünkü onları değerli kılan eğilimlerimizdir ve eğilimlerimiz olmadığında bir değerleri kalmaz. Eğilimlerimizi gerçekleştirmemize araç olan ve göreceli değeri olan nesnelere, hiçbir zaman kendiliğinde amaç olarak mutlak bir değerleri olmaz. Bizim eğilimlerimizin dışında nesnelere doğada değerlerinin olup olmadığına bakarsak, burada da yine bir araç olarak göreceli değerleri olduğunu görürüz. Ancak her türlü değer koşullu ve göreceli olsaydı, bir ahlâk yasası ya da bir koşulsuz buyruk bulunmazdı. Eğer bir ahlâk yasası ya da bir koşulsuz buyruk varsa, koşulsuz ve mutlak, kendiliğinde amaç olan bir değer de var demektir. Böyle bir akılyürütmenin sonunda Kant, “rasyonel doğanın kendiliğinde amaç olarak varolduğu”¹⁹ sonucuna ulaşır. “Rasyonel doğa” ile kastedilen rasyonel varlıklar, yani insanlardır ve insanlar kendi varoluşlarını zorunlu olarak böyle tanımlarlar. İnsanlık kendiliğinde amaçtır, başka bir amacın aracı olamaz. Bu durumda bir eylemin ahlâki açıdan doğru olması, ancak ve ancak eylemi gerçekleştiren kişinin eylemi gerçekleştirirken insanlığı amaç olarak görmesine, araç olarak kullanmamasına bağlıdır. Burada “insanın insanı araç olarak kullanması” ifadesi yanlış anlamaya yol açabilir. Örneğin, eğitim almak için öğretmenimizi kullandığımız, öğretmenimizin de geçimini sağlamak için bizi kullandığı söylenebilir mi? Kant’ın kastettiği bu değildir, o insanların bir amaca araç olan nesnelere gibi görülemeyeceğini, insanların böyle koşullu ve göreceli bir değerleri olmadığını, aksine kendiliğinde amaç olan insanların koşulsuz ve mutlak değerleri olduğunu söylemektedir.

Ardından Kant birinci formülasyondaki aynı dört örnek olay üzerinden, ikinci formülasyonun uygulamasını gösterir.²⁰

1- İntihar etmek, bir insanın kendisini bile olsa sonuçta bir insanı öldürmesi demektir. Bir insanın öldürülmesi insanlık için amaçlanamayacağından, intihar etmek yanlıştır.

¹⁸ Guyer, Paul, “Kant’ın Ödevler Sistemi”, çev. A. Kaftan, *Cogito*, sayı: 41-42, 2005, ss. 285-287

¹⁹ Kant, Immanuel, *Groundwork for the Metaphysics of Morals*, s. 46

²⁰ a.g.e., ss. 47- 48

2- Yalan yere verilmiş bir söz, söz verilen kişinin, söz verenin asıl niyeti hakkında uygun bir şekilde bilgilendirilmiş olsa kabul etmeyeceği bir durumu benimsemesine neden olmuştur. Yani söz verilen kişinin yapıp etmeleri engellenmiş veya imkânsız hale getirilmiştir. Bu durum insanlık için amaçlanamayacağından, yalan yere söz vermek yanlıştır.

3- Beceri ve yeteneklerine karşı doğal yatkınlıklarını geliştirmeyen biri, önüne özgürce koyabileceği farklı ödevleri yerine getirmesini kolaylaştıracak genel koşulları da geliştirmemektedir. Örneğin, para kazanmak, birilerinden sorumlu olmak gibi bazı beceri ve yeteneklerini geliştirmeyen bir insan, çocuklarının eğitimini sağlamak ödevini yerine getirmesini kolaylaştıracak genel koşulları da geliştirmemiş olur. Bu da diğer insanlar amaçlandığında yanlış bir davranıştır.

4- Bir insan diğer insanların hedeflerine ulaşmalarına yardım edebilecekken bunu yapmaktan kaçınıyorsa, bu insan diğerlerini bir araç olarak görmektedir. Maddi açıdan zor durumdaki insanlar mutlu olmak istiyorlarsa ve iyi durumdaki kişi onların bu hedefe ulaşmalarına yardım edebilecekken bunu yapmaktan kaçınıyorsa, o diğer insanlara bir amaç olarak değil, bir araç olarak davranmaktadır.

Kant ikinci formülasyonun temellendirmesinde “Rasyonel doğanın, doğanın geri kalanından, kendine bir amaç koymasıyla ayrıldığı”²¹ ifade eder. *Metaphysik der Sitten* (1797, Ahlâk Metafiziği) adlı eserinde de benzer bir düşünceyi şu şekilde dile getirir: “İnsanlığı (hayvanlıktan ayırarak) karakterize eden, kendine ne türden olursa olsun bir amaç koymasındır.”²² Ve hemen arkasından, bundan, “her tür olası amacı gerçekleştirme yetisini edinmeye ya da geliştirmeye” yönelik bir ödev çıktığını söyler.²³ Guyer, Kant’ın bu sözlerini şöyle yorumlar: Kant’ın bir amaç olarak kabul etmemiz ve asla kendimizde ve tüm insanlarda bir araç olarak kullanmamamız gerektiğini söylediği şey, daima **kendi amaçlarımızı belirleme ve bu amaçları gerçekleştirme yetisidir**. Başka bir deyişle **seçme özgürlüğü ve eylem özgürlüğüdür**. Bu yüzden, Guyer’e göre, “insanlığı asla yalnızca bir araç değil, her zaman bir amaç olarak al” buyruğu, özgürlüğün kendisinin koşulsuz değerinin tanınması olarak okunabilir.²⁴ Öyleyse ahlâki yükümlülüğümüzün bu formülasyonu, hem

²¹ *a.g.e.*, s. 55

²² Kant, Immanuel, *The Metaphysics of Morals*, çev. M. Gregor, Cambridge University Pres, New York, 1991, s. 195

²³ *a.e.*

²⁴ Guyer, Paul, “Kant’ın Ödevler Sistemi”, *a.g.e.*, s. 288

kendimizde hem de başkalarında, seçme özgürlüğü ile eyleme özgürlüğünü korumayı ve geliştirmeyi emreder. Bu durumda, kişinin özgürlüğünü kullanırken, başka herkesin eyleme özgürlüğünü koruması zorunluluğu, doğrudan bu özgürlüğün koşulsuz değerinden türetilir, yani “kişinin özgürlüğünü başkalarının özgürlüğünü engelleyecek şekilde kullanmaması” buyruğu da kendinden bir ahlâki buyruk haline gelir.²⁵ Ahlâki buyruk hem bir buyruğu, hem bir yasağı dile getirmektedir: hem seçme ve eyleme özgürlüğünü kendinde ve başkalarında koru ve geliştir diye emretmekte, hem de özgürlüğünü başkalarının özgürlüğünü kısıtlayacak şekilde kullanma diye bir yasak koymaktadır. Özgürlüğün hem kişinin kendinde hem de başkalarında başarıyla kullanılmasının desteklenmesi yönündeki buyruk bazı nedenlerle uygulanamayabileceği gibi, kişinin kendi özgürlüğünü kullandığı sırada başkalarının eyleme özgürlüğünü engellememesi yönündeki yasak en azından bazı durumlarda baskı yoluyla ya da zorlayıcı önlemlerle uygulanabilir.²⁶

Guyer, Kant’ın ahlâk ödevleri kadar hukuk ödevlerini de bu koşulsuz buyruğa dayandırdığını söyler. Bu paralelliği Kant’ın “Evrensel Hukuk İlkesi” formülasyonu üzerinden kurar. Kant, “Herhangi bir eylem, evrensel bir yasaya uygun olarak herkesin özgürlüğü ile birlikte bulunabiliyorsa ya da bu eylemin maksiminde herkesin seçme özgürlüğü, evrensel bir yasaya uygun olarak herkesin özgürlüğü ile birlikte bulunabiliyorsa, hukukidir”²⁷ derken, şunu söylemektedir: “Seçim özgürlüğümüzün eylem özgürlüğümüzde açığa çıkan ifadesi”, eylemimizden etkilenecek diğer tüm insanların “seçim özgürlüklerinin eylem özgürlüklerinde açığa çıkan ifadesi”yle uyum içinde olmalıdır. Aynı ahlâk yasasında olduğu gibi, hukuk yasası da hem bir buyruk hem bir yasak bildirmektedir. “Özgürlüğün belli bir kullanımı, evrensel yasalara uygun gelen özgürlüğe bir engel oluşturuyorsa (yani yanlışsa), (özgürlüğün engellenmesine engel olmak adına) buna karşı koyan baskı, evrensel yasalara uygun gelen özgürlükle tutarlıdır, yani hukukidir.”²⁸ Bu argümanın ana fikrine göre, baskı, ancak ve ancak evrensel yasalara uygun gelen özgürlüğün engellenmesini engellemek açısından zorunlu ise, haklı görülebilir bir şeydir.²⁹

²⁵ *a.g.e.*, s. 291

²⁶ *a.g.e.*, s. 293

²⁷ Kant, Immanuel, *The Metaphysics of Morals*, s. 56

²⁸ *a.g.e.*, s. 57

²⁹ Guyer, Paul, “Kant’ın Ödevler Sistemi”, *a.g.e.*, s. 292

3- “Her rasyonel varlığın istenci, evrensel yasalar koyan istençtir.”³⁰:

Koşulsuz buyruğun üçüncü formülasyonu, **eğilimden** kaynaklanan davranışlarla **ödevden** kaynaklanan davranışların ayırımına dayanır. Başka bir deyişle **arzu ve korkulardan** kaynaklanan davranışlarla **akıldan** kaynaklanan davranışların ayırımına dayanır. Kant eğilimden kaynaklanan davranışların ahlâki açıdan değersiz olduğunu söyler; ahlâki açıdan değerli olan davranışlar ödevden kaynaklanan davranışlardır.³¹ Örneğin, komşusunu seven iki insan düşünelim. Bunlardan biri, komşusuyla iyi anlaştığı ve bu durumdan zevk aldığı için komşusunu severken, diğeri komşusunu sevmenin doğru olduğunu düşündüğü için komşusunu seviyor olsun. Kant’a göre, birinci kişinin sevgisi, onun zevk arzusuna dayanmaktadır ve ahlâki açıdan değersizdir, ikinci kişinin sevgisi ise ödevde dayanmaktadır ve ahlâki açıdan değerlidir. Burada **ahlâki açıdan değerli olmayı belirleyen şey**, eğilimden kaynaklanan davranışların olumsal olması, ödevden kaynaklanan davranışlarınsa zorunlu olması, yükümlülük bildirmesidir. Yani bir insan komşusuyla iyi anlaştığı ve bu durumdan zevk aldığı için komşusunu severse, bir gün komşusuyla iyi anlaşamadığında komşusunu sevmekten vazgeçecektir; ama komşusunu ödev bilinciyle seven biri, komşusuyla anlaşmaktan zevk alıyor olsa da olmasa da komşusunu sevmeye devam edecektir.

Şimdi ikinci kişiyi, yani komşusunu ödev bilinciyle seven kişiyi düşünmeye devam edelim. Bu kişi böyle bir ödevi yerine getiriyor olsa dahi, bu ödevi yerine getirmesinin nedeni ne olabilir? Kant bir ahlâk ilkesinin ya da bir ödevin yerine getirilmesinin iki nedeni olduğunu söyler. Birinci neden yine **eğilimden kaynaklanmaktadır**. Yani insan bir ahlâk ilkesini ya da bir ödevi takip etmenin, ona arzuladığı şeyi sağlayacağına veya onu korktuğu şeyden uzak tutacağına inanıyorsa, o ödevi yerine getirmeyi tercih edebilir.³² Örneğin, ödevi yaptığında ödül almayı arzuluyor olabilir ya da ödevi yapmadığında ceza almaktan korkuyor olabilir. Komşumu seversem komşum bana iyi davranır, komşumu sevmezsem komşum bana zarar verebilir gibi eğilimlerle hareket ediyor olabilir. İkinci neden ise, **akılın yasa koyuculuğundan kaynaklanmaktadır**. Yani insan bir ahlâk ilkesini ya da bir ödevi yerine getirirken, kendisini bu ahlâk ilkesinin ya da bu ödevin kurucusu olarak

³⁰ Kant, Immanuel, *Groundwork for the Metaphysics of Morals*, s. 50

³¹ *a.e.*

³² Akarsu, Bedia, *Ahlâk Öğretileri II: Immanuel Kant’ın Ahlâk Felsefesi*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul, 1968, ss. 72-73

görüyorsa, bahsedilen ödevi yerine getirir.³³ Örneğin, komşusunu severek “Komşunu sevmelisin” şeklindeki ahlâk ilkesini ya da ödevini kuran insan, komşusunu sever ve komşusunu her zaman sevmeye devam eder. Kant birinci durumun **heteronomi** olduğunu, yani kişinin **dışerke** bağlı olarak hareket ettiğini, ikinci durumun ise **otonomi** olduğunu, yani kişinin **özerkine** bağlı olarak hareket ettiğini söyler. Ona göre, **ödevlerin özerk biçimde yerine getirilmesi gerekir**.³⁴ İnsan bir ödevi yerine getirirken, aynı zamanda o ödevin kurucusu olmalıdır.

Kant’a göre, koşulsuz buyruğa ya da pratik akla dayanan ahlâk ilkelerinin ya da ödevlerin kurulması aşamasında, insan, arzularının ve korkularının geçici ya da olumsal sesini dinlemekten ziyade, aklının zorunluluk ya da yükümlülük bildiren sesini dinlediği için, ahlâk ilkelerini yerine getirirken, bu ahlâk ilkelerinin yalnızca faili değil, aynı zamanda kurucusu olur. Başka birinin veya başka bir şeyin liderliğinde hareket etmeyip kendi aklının ışığını izleyen insan, bu aşamada özerktir. Koşulsuz buyruğa dayanan ahlâk ilkeleri zorunlu olduğu için, yani bir gün yanlış veya eksik olma olasılığını taşımadıkları için, insanın ahlâk ilkelerinin kuruluşundaki özerkliği, ahlâk ilkelerine göre davrandığı ya da ahlâk ilkelerini yerine getirdiği süre boyunca da devam edecektir.

Kant’ın Ahlâk Kuramına Yöneltilen Eleştiriler

Kant’ın ödev ahlâkı, yüzeysel bir bakış açısından, insanın yalnızca kendisine verilen ödevleri yerine getirmesi gerekliliği olarak anlaşılır ve eleştirilir. Ancak böyle acele bir hükme varmadan önce düşünmemiz gereken bazı önemli noktalar vardır. Kant’ın bütün felsefi çalışmasına **eleştiri** adını vermesinden de anlaşılacağı üzere, o dogmatik değil, eleştirel bir filozoftur. Kendinden önce gelen felsefe geleneğini eleştirmekte (bu yüzden çağdaşı Moses Mendelssohn onu “her şeyi yıkan” olarak adlandırmaktadır), ama bir yandan da yıktığı şeyleri yeniden temellendirmeye çalışmaktadır. Bu temellendirme, hiçbir otoriteye tabi olmayan insan aklına dayanmaktadır.³⁵ Kant, ahlâkı bir teknik

³³ a.e.

³⁴ Kant, Immanuel, *Groundwork for the Metaphysics of Morals*, s. 51

³⁵ Kant bu düşüncesini *Was ist Aufklärung?* (1784, Aydınlanma Nedir?) adlı makalesinde de açık bir biçimde dile getirir. İnsanlara “Sapere Aude! Kendi aklını kullanma cesaretini göster!” diye seslenirken, “aklını başkasının kılavuzluğu olmaksızın kullanma kararlılığından ve cesaretinden yoksun insanların bu olgunlaşmamışlık durumundan kurtulmaları” gerektiğini söyler. Kant’ın “olgunlaşmamışlık” ile kastettiği, istencin belli bir durumunun, kişiyi, aklını kullanması gerekli olduğu alanlarda, başka birisinin otoritesini kabullenmeye sürüklemesidir.

pratik olarak görmekten kaçınan ilk filozof: olmuştur. Yani ahlâk ilkelerini iyilik, mutluluk gibi amaçlara, haz-acı gibi duygulara veya İlâhî güce dayandıran kuramlardan çok farklı bir şey söylemektedir. İnsanın bir ahlâk ilkesini ya da bir ödevi yerine getirirken, bizzat kendisinin bu ahlâk ilkesinin ya da bu ödevin kurucusu olduğunu söyleyerek, ahlâki eylemin bağımsızlığını ve özerkliğini güvence altına almaktadır. Kant koşulsuz buyrukla istencin özgürlüğünü savunmaktadır. O yüzden Kant'ın ahlâk kuramı, en nihayetinde sınırlar çizme ve evrensel bir yapı oluşturma amacını taşıyor olsa da, temelinde istencin özgürlüğü ve bireyin özerkliği fikrine dayanmaktadır.

Ancak Kant'ın ahlâk kuramına yöneltilen eleştirilerin tamamen haksız eleştiriler olduğu söylenemez. Çünkü Kant, ahlâk ilkelerinin kurulması aşamasını ideal bir durum olarak görür ve bunun gerçek durumla bağımlı hiçbir zaman kurmaz. Sanki ahlâk ilkelerinin kurulması aşamasında, insanlar, onları o kişiler yapan tüm tarihsel ve toplumsal belirlenimlerinden, kişisel ve toplumsal geçmişlerinden, gelecek beklentilerinden, birbirleriyle ilişkilerinin yarattığı sürekli etkileşimden bağımsız, akıl sahibi özerk bireyler olarak varolmaktadırlar. Oysa ki bırakalım ahlâk ilkelerinin kurulması aşamasını, insanın herhangi bir zaman için, bahsedilen şekilde **özerk** olduğu söylenebilir mi? İnsanın, onu biricik yapan kişisel ve toplumsal tüm niteliklerini bir bir soysak, o kişiden geriye ne kalır? Eğer geriye bir şey kalır diyorsak, bu insanların tek tek **özgül** varlıklarını ve bir aradaykenki **çoğulluklarını** tanımayan veya ortadan kaldıran bir **birörneklik** olur. İnsanların birörnekliği kabul edildiğinde, bunun yarattığı iki önemli sonuç vardır. **Birincisi, insanların birörnekliğini kabul etmek demek, belirli bir “insan doğası” olduğunu kabul etmek demektir.** Ahlâk ilkelerini temellendirirken ideal bir insanlık durumundan yola çıkmak, insanların birörnekliğini kabul etmek ve bu da belirli bir insan doğasının olduğunu kabul etmek demekse, bu durumda ahlâk ilkelerinin temeli **insan doğası** olur. Zygmunt Bauman'ın ifadesiyle, “henüz gerçekleşmemiş bir potansiyel olarak duran ve aklın yardımıyla açığa çıkarılacak olan insan doğası.”³⁶ Öyleyse, “insan doğası”nın varlığını kabul eden ve ahlâk ilkelerini kurarken aslında bir yandan da insan doğasını tanımlayan bir özcü kuramla karşı karşıyayız denebilir. “İnsan doğası”

“Olgun olmamak çok kolaydır. Kendi kavrayış gücümün yerini bir kitap, vicdanımın yerini bir din adamı aldığı, nasıl bir perhiz uygulayacağıma bir doktor karar verdiği zaman, zahmete katlanmama hiç gerek kalmaz artık.” (Bkz.: Kant, Immanuel, “What is Enlightenment?”, *Kant: Political Writings* içinde, ed. H.S. Reiss, 2.bs, 17.bsk., Cambridge University Press, New York, 2006, s. 54)

³⁶ Bauman, Zygmunt, *Postmodern Etik*, çev. A. Türker, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 1998, s. 39

konusundaki bazı betimlemeleri doğru tanımlar olarak kabul edip, bu tanımlara uygun olmadığı varsayılan durumlara müdahale etmeyi, bu durumları düzenlemeyi ve denetlemeyi meşru gören bir özcü anlayış, nihayetinde **baskıcı ve dışlayıcı** bir anlayışa dönüşebilir. İnsanları tanımak ve anlamaktan ziyade, onları tanımlanmış olana uydurmaya çalışmak, uymadığı takdirde zorlamak veya dışarıda bırakmak, insanlar arasındaki iletişimi ve bir arada yaşama pratiğini sorunlu hale getirmektedir.

İnsanların birörnekliliğini kabul etmenin yarattığı ikinci sonuç ise, ahlâk ilkelerini temellendirirken, insanların birbirleriyle yüzyüze ilişkilerinden ziyade, bir genel “insan olma” durumundan hareket ediliyor olmasıdır. Bu nesneleştirici bakış açısı, ahlâki duyguları ve eğilimleri tamamen dışarıda bırakarak (ki Kant zaten böyle olmasını ister), ahlâki eylemde bulunanın **vicdanını** da tamamen dışarıda bırakır.³⁷ Bebeğini düşüren bir anne adayının “Ya doğduktan sonra ölseydi, ya yüzünü gördükten sonra, ya ona alıştıktan sonra ölseydi... çok daha kötü olurdu” şeklindeki sözlerinden de anlaşılacağı üzere, bir insanla (bir bebekle) yüzyüze ilişki kurmakla, bir insan grubunu (doğmamış bebekleri) düşünmek arasında, hissedilen ahlâki sorumluluk ve vicdan açısından çok büyük fark vardır. Bir insanın yaralanmasına veya ölmesine canlı tanık olmakla, televizyonda birden fazla insanın yaralandığı veya öldüğü görüntüleri izlemek arasında büyük fark vardır. Deprem veya sel felaketi yaşayan insanlarla bir arada olmak ve onların acılarına şahit olmakla, dünyanın diğer bir ucunda benzer olayları yaşayanlar hakkındaki haberleri neredeyse duymadan dinlemek arasında büyük fark vardır. Sonuç olarak, ahlâk ilkelerini temellendirirken ahlâki duyguları ve eğilimleri dışarıda bırakmak, belki mesafeyi korumak ve bu işi soğukkanlı bir biçimde yapmak amacını taşımakta, ama öte yandan **ahlâki sorumluluğu** zedeleyerek belki de bu işin eksik veya yanlış yapılmasına neden olmaktadır.

İnsanların birörnekliliğinin kabul edilmesinin yarattığı bu sonuçlar, Kant’ın ahlâk kuramının soyut ve formel olduğu yönündeki eleştiriye kaynaklık eder. Ancak bu eleştirinin bir diğer sebebi de, Kant’ın ödevler sisteminin yarattığı bazı sonuçlardır. Daha önce de belirttiğimiz gibi, Kant’a göre ahlâk ilkelerinin ya da ödevlerin kurulması aşamasında, başka birinin veya başka bir şeyin liderliğinde hareket etmeyip kendi aklının ışığını izleyen insan, bu aşamada özerktir ve koşulsuz buyruğa dayanan ahlâk ilkeleri zorunlu olduğu için, insanın

³⁷ Chaliier, Catherine, *What Ought I to Do: Morality in Kant and Levinas*, çev. J.M. Todd, Cornell University Pres, Ithaca, 2002, ss. 63-65

ahlâk ilkelerinin kuruluşundaki özerkliği, ahlâk ilkelerine göre davrandığı sürece de devam edecektir. Bu durumda ahlâki açıdan doğru eylem, ahlâk ilkelerine uygun olan eylemdir, yani ödevleri yerine getirmektir. Kant'ın bu şekilde açıkladığı ödevler sisteminin yarattığı iki önemli sonuç vardır ve bunlar Kant'ın ahlâk kuramının soyut ve formel olduğu yönündeki eleştirinin uzantısıdır. **Birincisi akıl sahibi özerk bireylerin ahlâk ilkelerini ya da ödevleri kurduğu bir ideal durum mümkün olsa bile, bu ideal durumda kurulan ahlâk ilkelerinin ya da ödevlerin zorunluluğu, pratik yaşamla her daim örtüşmeyecektir.** Her insan, önceden varolan dünyaya, farklılık yaratma özgürlüğüne sahip yeni bir başlangıç olarak doğar. İnsan yaptıklarıyla dünyayı değiştirdiği gibi, değişen dünya da insanın yaptıklarını etkiler. Bu karşılıklı ilişki içerisinde ne insanların eylemleri, ne de dünyanın gidişatı önceden bilinemez, öngörülemaz. Ayrıca insanlar arası ilişkilerin sürekli değişen doğası, insanların söz ve eylemleriyle hem dâhil oldukları ilişkiler ağını hem de kendilerini sürekli değiştiriyor ve dönüştürüyor olmaları, ahlâk ilkelerinin ya da ödevlerin zorunluluğu iddiasını sarsar. Hannah Arendt *The Human Condition* (1958, İnsanlık Durumu) adlı kitabında, bu durumu şu sözlerle açıklar:

Konuşarak kim olduğunu açığa çıkarmak ve eylemde bulunarak yeni bir başlangıç ortaya koymak, daima sonuçların dolaysızca hissedilebileceği bir mevcut ilişkiler ağına dâhil olmaktır. Konuşmak ve eylemde bulunmak, her yeni doğan insanın benzersiz yaşam hikâyesini ortaya çıkartma sürecini başlatır, bir yandan da o kişinin temasa geçtiği herkesin yaşam hikâyesini benzersiz bir biçimde etkiler... Konuşma ve eylemin sonucunda açığa çıkan hikâyeler, aynı zamanda bir faili de açığa çıkarır, ancak bahsedilen fail hikâyenin üreticisi veya yazarı değildir. Biri hikâyeyi başlatmıştır ve o da hikâyenin hem faili hem de kurbanıdır. Hiç kimse hikâyenin yazarı değildir.³⁸

İnsanların dünyayla ve birbirleriyle sürekli etkileşimde olduğu ve bu etkileşimden dolayı hem insanların hem de dünyanın sürekli değiştiği bir yerde, ahlâk ilkeleri ya da ödevler belirlemek ve bunların mutlaklığını iddia etmek, akarsuda yuvarlanan taşları sabitlemeye çalışmak gibi zor ve belki de gereksiz bir girişim olacaktır. Ayrıca mutlak ahlâk ilkelerinden yola çıkarak insanların dünyayla ve birbirleriyle etkileşiminin akışına müdahale etmek, kimi zaman daha çok kötülüğe sebep olabilecektir. Bauman'ın verdiği örnekte olduğu gibi,

³⁸ Arendt, Hannah, *The Human Condition*, Doubleday Anchor Books, NewYork, 1959, ss. 163-164

birine özen göstermek, sonuna kadar götürülürse tahakküm ve baskıya yol açabilir. Ahlâki itkiler sanıldığı gibi mutlak değil, müphem olabilirler.³⁹

Kant'ın ödevler sisteminin yarattığı ikinci sonuç ise, ahlâki sorumlulukla ilgilidir. Gerçek bir ahlâki sorumluluk, yalnızca bir eylemi başlatan olaylardan veya yönlendiren ilkelerden değil, eylemin meydana getirdiği sonuçlardan da sorumlu olmak demektir. Kant'ın ödevler sistemi, eylemin meydana getirdiği sonuçlarla değil, eylemin ahlâk ilkesine ya da ödevde uygunluğuyla ilgilenir, çünkü onun ahlâk kuramı durumsal değil, evrenseldir.⁴⁰ Oysa ki bazı durumlarda ahlâk ilkeleri ya da ödevler çatışabilir ve bu durumları değerlendirmek çok güç olabilir. Kant, gerçek bir ödevler çatışmasının olamayacağını iddia eder:

Bir ödevler çatışması, ödevler arasında birinin diğerini, kısmen ya da tümüyle, ortadan kaldırdığı bir ilişkidir... Ama ödev ve yükümlülük, belirli eylemlerin nesnel pratik zorunluluğunu bildiren kavramlar olduğundan ve birbirine karşıt iki kural aynı anda zorunlu olamayacağından, eğer bir kurala uygun şekilde eylemde bulunmak bir ödevse, karşıt kurala uygun şekilde eylemde bulunmak bir ödev olmaz, hatta ödevde karşıt olur, bu yüzden ödevlerin ve yükümlülüklerin çatışması mümkün değildir.⁴¹

Kant hemen arkasından şöyle der:

Ama bir özne, kendi kendine yüklendiği bir kuralda, biri onu yükümlülük altına sokmaya yeterli olmayan iki farklı yükümlülük zeminine sahip olabilir... Bu türden iki farklı yükümlülük zemini çatıştığında, öncelik daha güçlü olan yükümlülüğün değil, daha güçlü olan yükümlülük zemininin olur.⁴²

Kant yükümlülük zemini ifadesiyle, bir ödevin eksik ödev veya eksiksiz ödev olmasından bahsetmektedir. Buna göre çatışan yükümlülük zeminleriyle karşılaşıldığında, eksik ödevler, eksiksiz ödevlerin yerine getirilmesinin altına yerleşir. Ancak çatışmalar her zaman eksik ödevler ile eksiksiz ödevler sınıfı arasında olmayabilir, bu sınıfların kendi içlerinde de görülebilir. Eksiksiz ödevler sınıfının kendi içindeki çatışmaya bir örnek olarak, Kant "Cato'nun

³⁹ Bauman, Zygmunt, *Postmodern Etik*, s. 22

⁴⁰ Apel, Karl-Otto, "İkiyüzcüncü Ölümlük Yildönümünde: Immanuel Kant ve Kantçılık", çev. K. H. Ökten, *Cogito*, sayı:41-42, 2005, s. 504

⁴¹ Kant, Immanuel, *The Metaphysics of Morals*, s. 50

⁴² a.e.

intiharı” örneği üzerine düşünür. Cato halkın tümü ona hâlâ güvendiği halde, Caesar’dan kaçmasının mümkün olmadığını anlar, ama bir özgürlük kahramanı olarak, Caesar’a boyun eğdiği takdirde, başkaları ‘Cato da boyun eğdiyse, biz ne yapalım?’ diye düşüneceklerini öngörür ve bunun üzerine intihar eder. Kant’a göre Cato, kendi canına kıyarak, Romalıların özgürlüklerini korumak için sonuna kadar mücadele etmiş olduğundan, Cato’nun intiharı ahlâki açıdan yanlış bir eylem değildir.⁴³ Burada Cato, kendi şanını veya erdemini korumak için canına kıymamıştır; o, diğer insanları “özgür birer fail olarak kendi hayatlarını korumak için en büyük çabayı gösterme yönünde cesaretlendirmek” için böyle bir eyleme kalkışmıştır. Sonuç olarak, bu örnekte, insanın kendi özgürlüğünü ve hayatını koruması ödevi ile başkalarının özgürlüğünü ve hayatını koruması ödevi arasında bir çatışmayla karşı karşıya geliriz ve bu ödevlerin her ikisi de eksiksiz ödevlerdir. Kant’ın ödevler sistemi bu türden çatışmaların çözümü için bir temel sağlamıyor gözükmektedir.

Bu türden çatışmalara bir diğer örnekse, Kant’ın “evimde saklanan arkadaşımın peşindeki katil, bana arkadaşımın evde olup olmadığını sorduğunda yalan söylersem, bu suç mudur?” şeklinde özetleyebileceğimiz soru üzerine düşünceleridir.⁴⁴ Kant’ın bu soruya yanıtı, bunun bir suç olacağı yönündedir, çünkü yalan söylememe ödevi eksiksiz bir ödevdir. Kant şöyle der:

Kişinin, dile getirmekten kaçınamayacağı bir açıklamada - bu ona ya da bir başkasına ne kadar büyük zarar getirecek olursa olsun - doğruyu söylemesi, tüm insanlara karşı ödevdir. Yalan söyleyerek, beni adil olmayan bir şekilde açıklamada bulunmaya zorlayan kişiye zarar veriyor olmasam da, genel anlamda ödevde zarar vermiş olurum... Yalan söyleyerek, kendi çapımda, genel olarak açıklamaların inanılır olmamasına katkıda bulunurum... bu genel olarak insanlığa karşı işlenmiş bir suçtur.⁴⁵

Bu örnekte de, yalan söylememe ödevi ile başkalarının özgürlüğünü ve hayatını koruma ödevi arasında bir çatışmayla karşı karşıya kalırız ve bu ödevlerin her ikisi de eksiksiz ödevlerdir. Demek ki, yükümlülük zeminleri arasındaki çatışmaları çözmek için ahlâki ilke ya da ödevlerin dışında, bilgi ve deneyime dayanan ampirik yargılara da ihtiyaç vardır. Kişinin bir ahlâki

⁴³ Kant, Immanuel, *Lectures on Ethics*, çev. L. Infield, Hackett Publishing, Indianapolis, 1980, ss. 148-154

⁴⁴ Kant, Immanuel, “On A Supposed Right to Lie from Philanthropy”, *Practical Philosophy: Immanuel Kant* içinde, çev. ve ed. M. J. Gregor, Cambridge University Press, New York, 1999, ss. 611 - 615

⁴⁵ *a.g.e.*, s. 612

eylemde bulunurken, yalnızca ahlâki ilkelere ya da ödevlere uygun hareket etmesi yeterli değildir; çatışan yükümlülük zeminlerini değerlendirebilecek bir ahlâki benliğe sahip olması, ahlâki sorumluluk taşıması gerekmektedir. Görüldüğü üzere, bir eylemin meydana getirdiği sonuçlarla değil, eylemin ahlâk ilkesine ya da ödevlere uygunluğuyla ilgilenen Kant'ın ödevler sistemi, ahlâk ilkelerinin ya da ödevlerin çatıştığı durumlarda eksik ya da yanlış eylemlerin gerçekleştirilmesine neden olabilmektedir.

Sonuç olarak, Kant, tüm ahlâk ilkelerinin daha genel ve daha yüksek bir ahlâk yasasından türetildiği bir ödevler sistemi kurmaya çalışmıştır. Bunu yaparken de, ahlâk yasasını, geçici ve olumsal bir öznelarası anlıksal sınıflandırma veya uzlaşım olarak değil, kalıcı ve zorunlu bir doğru olarak temellendirmiştir. Kant ahlâk yasasını her ne kadar istencin özgürlüğü ve bireyin özerkliği fikrine dayanarak temellendirmiş olsa da, ortaya çıkan ödevler sistemi neredeyse aksi bir durum yaratmıştır. Teoride mutlak ve evrensel olanı arayan ve pratikte ahlâki sorunlara zora dayalı normatif düzenlemeyle yanıt veren bu sistem, düzenleyici olmayı amaçlarken, bir yandan da baskıcı, dışlayıcı, ahlâki benliği ve ahlâki sorumluluğu zedeleyen sonuçlar yaratmıştır. Bugün uğraştığımız ahlâki sorunlar veya taşıdığımız ahlâki kaygılar, Kant'ın veya onun yaşadığı dönemdeki insanların sorunlarından ve kaygılarından çok da farklı değildir aslında. Toplumsal adalet, barış, insan hakları, bireysel davranış ile genel refahın uyumlulaştırılması vb. sorunlar bugün hâlâ geçerliğini korumaktadır. Ancak bu ahlâki ve siyasi sorunları ele alış biçimimiz epey farklılaşmıştır. Bugün, tutarlı ve saydam bir sistem kurarak belirsizliğin ve çoğulluğun üstesinden gelmeye çalışan ve bunu yaptıkça daha çok belirsizlik ve çoğulluk üreten bir anlayış yerine, ahlâki “bir yanda bilgili temsilciler, diğer yanda ise değişen kültür arasında müzakere”⁴⁶ edilen bir pratik olarak gören yeni bir anlayışın mümkün olup olmadığı tartışılmaktadır. İnsanların eğitilerek ahlâki bireyler haline getirilmesi gerektiğinden ziyade, onların zaten toplumlar oluşturma ve bir arada yaşama yeteneğine sahip, ahlâki kapasiteleri olan ve ahlâki sorumluluk taşıyan varlıklar olduğu düşüncesinden hareket edilmeye çalışılmaktadır. Etik alanında bu yeni tartışmalar sürerken, Kant'ın ahlâk kuramının doğru bir biçimde anlaşılması ve eleştirilmesi de büyük önem taşımaktadır.

⁴⁶ Wolfe, Alan, *Whose Keper? Social Science and Moral Obligation*, University of California Pres, Berkeley, 1989, s. 220

KAYNAKÇA

- Akarsu, Bedia, *Ahlâk Öğretileri II: Immanuel Kant'ın Ahlâk Felsefesi*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul, 1968.
- Apel, Karl-Otto, "İkiyüzüncü Ölüm Yıldönümünde: Immanuel Kant ve Kantçılık", çev. K. H. Ökten, *Cogito*, sayı:41-42, 2005, ss. 477-508.
- Arendt, Hannah, *The Human Condition*, Doubleday Anchor Books, NewYork, 1959.
- Arendt, Hannah, *Eichmann in Jerusalem: A Report on the Banality of Evil*, Faber and Faber, LONDON, 1963.
- Baum, Manfred, "Kant ve Saf Aklın Eleştirisi", çev. N. Ermiş, *Cogito*, sayı: 41-42, 2005, ss. 31-54.
- Bauman, Zygmunt, *Postmodern Etik*, çev. A. Türker, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 1998.
- Canovan, Margaret, *Hannah Arendt: A Reinterpretation of Her Political Thought*, Cambridge University Pres, New York, 1992.
- Cassirer, Ernst, *Kant'ın Yaşamı ve Öğretisi*, çev. D. Özlem, 2.bsk., İnkılâp Kitabevi, İstanbul, 1996.
- Chalier, Catherine, *What Ought I to Do: Morality in Kant and Levinas*, çev. J.M. Todd, Cornell University Pres, Ithaca, 2002.
- Feldman, Fred, *Introductory Ethics*, Prentice-Hall, New Jersey, 1978.
- Guyer, Paul, "Kant'ın Ödevler Sistemi", çev. A. Kaftan, *Cogito*, sayı: 41-42, 2005, ss. 277-338.
- Kant, Immanuel, *Critique of Pure Reason*, çev. J.M.D. Meiklejohn, G. Bell and Sons, London, 1910.
- Kant, Immanuel, *Groundwork for the Metaphysics of Morals*, ed. A. W. Wood, Yale University Pres, New Haven, 2002.
- Kant, Immanuel, *The Metaphysics of Morals*, çev. M. Gregor, Cambridge University Pres, New York, 1991.
- Kant, Immanuel, *Lectures on Ethics*, çev. L. Infield, Hackett Publishing, Indianapolis, 1980.
- Kant, Immanuel, "On A Supposed Right to Lie from Philanthropy", *Practical Philosophy: Immanuel Kant içinde*, çev. ve ed. M. J. Gregor, Cambridge University Pres, New York, 1999.
- Kant, Immanuel, "What is Enlightenment?", *Kant: Political Writings içinde*, ed. H.S. Reiss, 2.bs, 17.bsk., Cambridge University Pres, New York, 2006.

- Wolfe, Alan, *Whose Keeper? Social Science and Moral Obligation*, University of California Pres, Berkeley, 1989.
- Wood, Allen W., “The Supreme Principle of Morality”, *The Cambridge Companion to Kant and Modern Philosophy* içinde, ed. P. Guyer, Cambridge University Pres, New York, 2006.